

NOTES / NOTE

RECONTEXTUALIZĂRI POETICE ALE UNOR PASAJE BIBLICE DIN *PARADISUL* LUI DANTE ALIGHIERI*

Drd. Cristian UNGUREANU
„Alexandru Ioan Cuza” University, Iași
cristiungureanu@libero.it

ABSTRACT The influence of both the Bible and the Christian tradition in Dante Alighieri's *Divine Comedy* is major. To Dante, the Bible (especially the New Testament) is a source of metaphors, legends, images which he uses in his poem with the purpose of emphasizing its meanings. This paper aims at verifying if the biblical images used by Dante are to be found in two Romanian translations of the *Paradise* in order to see how the translators have managed to transmit both the form and the signification of the Italian text.

KEYWORDS Dante, *Paradise*, translation, *Bible*

1. Nu-l putem înțelege pe Dante și, mai ales, *Divina Comedie* dacă facem abstracție de scrisorile lui Paul, de Evanghelii, de cărțile profetice și de Psalmii din Vechiul Testament, pe care acesta le cunoaștea foarte bine și de care s-a folosit în toate scrierile sale. De foarte multe ori poetul florentin preia pasaje în limba latină direct din *Vulgata*, alteleori le traduce în limba italiană. Și mai interesante decât preluările biblice directe sunt, în *Paradisul*, referirile la pasaje precise, foarte cunoscute, vetero- sau, cel mai adesea, neotestamentare, reconfigurate aici ca elemente purtătoare de semnificație poetică. În cele ce urmează, vom analiza aceste referiri din perspectiva semnificației pe care acestea le capătă în opera lui Dante și apoi din perspectiva traducerii lor în limba română. Ne vom opri la două traduceri ale *Divinei Comedii* care ni se par cele mai importante din cultura

* **Acknowledgement:** Cercetările au fost finanțate din Fodul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].

română, cea a lui George Coșbuc și cea a Etei Boeriu, pentru a vedea în ce măsură acestea reușesc să transmită semnificațiile din originalul dantesc.

2. Vom analiza aceste trimiteri și referințe biblice în ordinea apariției lor în originalul dantesc.

Par. II, v. 51 – fan di Cain favoleggiare altrui¹

G. Coșbuc - *spun oamenii cu Cain nu ș'ce povestē²*

Eta Boeriu - *c-ar fi fost Cain pus să ni se-arete³*

În afară de referirea la personajul biblic Cain, în contextul de față Dante face aluzie și la o legendă destul de răspândită, conform căreia Cain, după ce a fost blestemat de Dumnezeu, a fost exilat pe lună și condamnat să poarte în spate o legătură de spini pentru totdeauna. Dat fiind faptul că oamenii nu-și puteau explica în mod rațional petele de pe lună vizibile de pe pământ, le-au dat o explicație mitologică; ei considerau că acolo se află Cain, care-și duce în spate spinii: *Ma ditemi: che son li segni bni/ di questo corpo, che là giuso in terra/ fan di Cain favoleggiare altrui*. G. Coșbuc reușește să se mențină fidel originalului, redând atât forma poetică a mesajului, cât și conotațiile acestuia: *Dar spune-mi tu ce pete sunt aceste/ pe-al lunei corp, de care jos la noi/ spun oamenii cu Cain nu ș'ce poveste*. Și traducerea Etei Boeriu respectă mesajul principal din textul dantesc, descriind mai precis aspectele legendei (oamenii îl vedeau în petele lunii pe Cain, care a fost pus acolo ca un semn de avertisment): *Dar spune-mi ce sunt oare-aceste pete/ pe-al lunii trup, în cari scorni poporul/ c-ar fi fost Cain pus să ni se-arete*.

Par. IX, v. 132 – che fatto ha lupo del pastore

G. Coșbuc – *făcând păstor pe-un lup*

¹ Toate citatele în limba italiană sunt preluate din ediția: Dante, *Divina Commedia. Inferno. Purgatorio. Paradiso*, con il commento di Anna Maria Chiavacci Leonardi, Arnoldo Mondadori editore, Milano, 1994.

² Toate citatele din traducerea lui G. Coșbuc sunt din ediția: Dante, *Divina Comedie. Paradisul*, în românește de George Coșbuc, comentariu de Alexandru Balaci, Editura pentru literatură și artă, București, 1957.

³ Toate citatele din traducerea Etei Boeriu sunt din ediția: Dante, *Divina Comedie. Paradisul*, în românește de Eta Boeriu, note și comentarii de Alexandru Balaci, Editura Minerva, București, 1965.

Eta Boeriu – *făcând din lup păstor*

Expresia reprezintă o parafrază a pasajului din Mat. 7:15, reluată în termeni mai apropiați textului sursă într-un pasaj ulterior:

Par. XXVII, v. 25 – *in vesta di pastor lupi rapaci*⁴

G. Coșbuc – *lupi rapaci în baină ciobănească*

Eta Boeriu – *lupi flămânzi în straie de păstor*

În ciuda contextului paradisiac, cetățeanul Dante nu se abține să introducă aici o invectivă politică, pusă în gura sfântului Petru. Așa cum putem observa, atât în acest caz, cât și în cel precedent, ambii traducători păstrează metafora lupului, Eta Boeriu înlocuind doar adjectivul prin care se desemnează o însușire definitorie a bestiei invocate printr-un alt calificativ, ce indică o calitate pasageră, ceea ce în fond nu afectează decât parțial imaginea poetică.

Par. X, v. 107 – *la poverella*

G. Coșbuc – *ca văduva*

Eta Boeriu – *văduva înțeleaptă*

În acest context se face trimitere la Lc. 21:1-4, unde este vorba despre o văduvă săracă ce oferă templului ultimele sale două monede. Aici, Petrus Lombardus este comparat cu văduva din evanghelie, Dante considerând că ceea ce are el de oferit prin scrierile sale se aseamănă cu ceea ce i-a oferit lui Dumnezeu această femeie săracă: *quel Pietro fu che con la poverella/ offerse a Santa Chiesa suo tesoro*. În traducerea sa, G. Coșbuc preia termenul din parabola evanghelică și echivalează *Santa Chiesa* printr-o metonimie care se referă la punctul central dintr-o Biserică, altarul: *fu Petru cel ce și-a jertfit voios/ ca văduva pe-altar a sa comoară*. Traducerea Etei Boeriu este mai degrabă o explicație a terținei dantești, mai ales că este interpretat gestul văduvei ca fiind unul înțelept, calificare inexistentă în original: *Pe urma lui Petre Lombard se-ndreaptă,/ ce-și dărui comoara lui cândva/ Bisericii, ca văduva înțeleaptă*.

Par. XII, v. 71 – *agricola*

G. Coșbuc – *plugar*

Eta Boeriu – *pălmaș*

⁴ „Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces” (Mat. 7:15).

Termenul este preluat dintr-o parabolă spusă de Isus în Evanghelia după Matei, unde se vorbește despre un tată de familie care a plantat o vie și a trimis lucrători (*agricolis*⁵) în ea. Dante vorbește în contextul acesta despre sfântul Dominic, considerat, conform metaforei evanghelice, un lucrător ales să muncească în via lui Cristos: *Domenico fu detto; e io ne parlo/ sì come de l'agricola che Cristo/ elesse a l'orto suo per aiutarlo*. G. Coșbuc traduce termenul făcând abstracție de nuanța generică din original: *I-au zis deci Dominic. Vorba deplină/ îmi e ca de-un plugar pe care Crist/ alesu-l-a spre-a-l ajuta-n grădină*. Eta Boeriu folosește un termen (*pălmaș*) care semnifică, la modul general, lucrător (în orice domeniu), relaxând astfel metafora biblică întrebuițată în original: *și Dominic i-au spus; ca să trudească/ fu pus pe holda lui de Dumnezeu/ și ca pălmaș pe lume să-l cinstească*.

Par. XII, v. 86-87 – vigna, vignaio

G. Coșbuc – *via, vier*

Eta Boeriu – *via, vier*

Este reluată aici metafora constantă din tradiția biblică referitoare la Biserică, văzută ca o vie, și la Papă, văzut ca un lucrător în această vie (*cf.* Mat. 20:1-16; 21:33-41): *tal che si mise a circuיר la vigna/ che tosto imbianca, se 'l vignaio è reo*. Verbul *circuיר* provine din lat. *circulō, -are*, ‘to form circles or groups round oneself’, *cf.* OLD; în text, el se referă la sfântul Dominic, despre care se spune că mergea peste tot în jurul lumii pentru a se îngriji de via lui Cristos, adică de Biserică. În traducerea sa, G. Coșbuc folosește un verb care exprimă direct o lucrare agricolă cu rolul de a eficientiza cultivarea viei, însă nu modifică mesajul principal dantesc: *începu să tundă via,/ ce-albește-n pripă când e rău vierul*. Eta Boeriu traduce printr-o expresie idiomaticească (*a da ocol*) nuanța de circularitate din original, iar în calificarea vierului se prevalează de un termen peiorativ preluat metaforic dintr-o altă zonă a îndeletnicirilor omenești: *și-ndată prinse-a da ocol prin via, ce piere cân vierul e cârpaci*.

Par. XII, v. 104 – orto catolico

G. Coșbuc – *catolice grădini*

Eta Boeriu – *catolica grădină*

⁵ „Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam et saepem circumdedit ei et fodit in ea torcular et aedificavit turrim et locavit eam agricolis” (Mat. 21:33).

Expresia de față reia imaginea agricultorului din evanghelie, aici cu referire tot la sfântul Dominic, care a lăsat în urmă, ca care să-i continue opera, discipoli (*diversi rivi*) văzuți ca niște pâraie ce irigă și fecundază „grădina catolică”: *Di lui si fecer poi diversi rivi/ onde l'orto catolico si riga/ sì che i suoi arbuscelli stan più vivi*. G. Coșbuc transmite mesajul din original cu fidelitate: *Vâlcele multe-apoi din el porniră/ așa c-arbuștii din cuprinsu-ntregii/ catolice grădini mai vii sporiră*. Eta Boeriu introduce în traducerea sa un aspect care nu este prezent în original, faptul că vegetația (*arbuscelli*) grădinii ar fi fost veștedă, ceea ce subliniază rolul fecund pe care îl au discipolii lui Dominic: *Ieșiră-apoi din matca lui, brăzând/ catolica grădină, alte ape/ și ce fu veșted înfrunzi curând*.

Par. XVIII, v. 122 – del comperare e vender dentro al templo

G. Coșbuc – *pe-acei ce cumpără și vând în templu*

Eta Boeriu – *taraba așternută-n templul sfânt*

Expresia este o aluzie la practicile simoniace din interiorul Bisericii din timpul lui Dante, care pot fi comparate cu cele din vremea lui Isus, când acesta s-a mâniat și i-a alungat pe cei care făceau comerț în Templu, așa cum aflăm din Evanghelia după Matei⁶. *Il fummo* este o metaforă ce semnifică avariția înalților prelați din Curia Romană care, conform lui Dante, l-ar mânia a doua oară pe Cristos dacă acesta ar coborî pe pământ: *ond'esce il fummo che 'l tuo raggio vizia;/ sì ch' un'altra fiata omai s'adiri/ del comperare e vender dentro al templo*. În traducerea sa, G. Coșbuc modifică sensul generic al aluziilor dantești și adoptă, printr-o invocație, o tonalitate vindicativă inexistentă în original: *de unde-i fumul ce te-orbește-așa/ și-urgia ei cumplit din nou să cadă/ pe-acei ce cumpără și vând în templu*. Invocația justițiară din prima traducere analizată se regăsește și în cea a Etei Boeriu: *cu fumul lor te-neacă-n stricăciune./ Coboară iar, Hristoase, să răzbiuni/ taraba așternută-n templul sfânt*.

Par. XXIV, v. 109 – a seminar la buona pianta

G. Coșbuc – *spre-a semăna o plantă sfântă*

Eta Boeriu – *ca să semeni roada-aleasă*

⁶ „Et intravit Isus in templum Dei et eiciebat omnes vendentes et ementes in templo et mensas nummulariorum et chatedras vendentium columbas evertit” (Mat. 21:12).

Expresia face trimitere la parabola evanghelică a semănătorului, pe care o regăsim în Mat. 13:3-23 și în Lc. 13:5-14, și este utilizată de Dante în contextul în care vorbește despre predicarea evangheliei de la începuturi, de către apostoli (aici se referă la Petru), care nu aveau mijloacele materiale și nici culturale pentru a putea duce înainte o astfel de operă fără intervenția divinului: *ché tu intrasti povero e digiuno/ in campo, a seminar la buona pianta/ che fu già vite e ora è fatta pruno*. În traducerea acestei terține, G. Coșbuc s-a concentrat mai mult pe realizarea rimei și nu este foarte clar transmis mesajul dantesc, mai ales că, atunci când traduce termenul care face aluzie la parabola biblică, el articulează nehotărât substantivul *plantă*, pierzându-se astfel trimiterea evidentă la Scriptură din original: *căci tu intrași sărac, lipsit de bine,/ în câmp spre-a sămăna o plantă sfântă,/ ce viie-a fost cândva și-azi este-un spine*. Eta Boeriu echivalează *povero* prin *desculț* și *digiuno* prin *lipsit de hrană*. În comentariul la *Divina Comedie* realizat de Anna-Maria Chiavacci se spune că *digiuno* se referă la lipsa de cultură a primilor apostoli, pornindu-se de la spusele lui Augustin în *De Civ. Dei*: „incredibile est homines ignobiles...” (în DANTE-CHIAVACCI LEONARDI 1994, p. 671, nota la v. 110-111). De asemenea, echivalarea termenului *pruno* cu *buruiană* se îndepărtează de sensul dantesc (*pruno* ‘spina del prugnolo’, cf. DELI): *căci tu-ai intrat desculț, lipsit de hrană/ în boldă, ca să semeni roada-aleasă/ ce viță fost-a și-azi e buruiană*.

Par. XIV, v. 136 – per Moise, per profeti e per salmi

G. Coșbuc – *prin Moise și profeti, prin psalmi*

Eta Boeriu – *prin Moise, prin profeti, prin osanale*

În afară de nominalizarea directă a unor cărți din Vechiul Testament, apare aici și o trimitere la Evanghelia după Luca⁷, versul nominalizând principalele grupe în care tradiția ebraică împărțea Scriptura: *per Moise, per profeti e per salmi, per l’Evangelio e per voi che scrivate/ poi che l’ardente Spirto vi fé almi*. Pronumele *voi* desemnează apostolii care au scris celelalte texte ce compun Noul Testament, sub inspirația divină a Duhului Sfânt. Traducătorii reproduc enumerarea dantescă, cu mențiunea

⁷ „Haec sunt verba quae locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniam necesse est impleri omnia quae scripta sunt in lege Moysi et prophetis et psalmis de me” (Lc. 24:44).

că Eta Boeriu înlocuiește termenul biblic *psalm* printr-unul care, în limbajul uzual, are mai degrabă o conotație peiorativă atunci când este folosit la plural (*osonale*).

3. *Divina Comedie* a lui Dante Alighieri este, firesc, impregnată de imagini și personaje biblice, de aluzii la situații biblice care capătă în text valoare poetică, contribuind astfel la construirea mesajului. Inevitabil, ca în cazul oricărui text poetic, traducătorii se îndepărtează atât de litera, cât și de spiritul originalului. Această distanță față de original înseamnă introducerea unor nuanțe semantice, a unor imagini, modificarea altora, exprimarea directă a sensului, acolo unde Dante a folosit o imagine poetică, modificări produse, cel mai adesea, sub presiunea constrângerilor prozodice. Și totuși, traducătorul se aventurează în acest dificil exercițiu în care trebuie să reconstruiască în propria limbă sensuri, sunete, forme și ritmuri proprii unei alte limbi. Dincolo de dificultățile inerente, dacă nu s-ar traduce, nu am putea experimenta ceea ce este diferit, ceea ce reprezintă altceva, nu am putea avea experiența celui alt.

BIBLIOGRAFIE

- DANTE-CHIAVACCI LEONARDI 1994 = Dante, *Divina Commedia. Inferno. Purgatorio. Paradiso*, con il commento di Anna Maria Chiavacci Leonardi, Milano: Arnoldo Mondadori editore.
- DANTE-FALLANI 2005 = Dante, *Divina Commedia*, commento a cura di Giovanni Fallani e Silvio Zennaro, Roma: Newton Compton editori.
- DANTE-PASQUINI, QUALIO 1999 = Dante Alighieri, *Commedia. Paradiso*, a cura di Emilio Pasquini e Antonio Qualio, Milano: Garzanti editore.
- DANTE-COȘBUC 1957 = Dante, *Divina Comedie. Paradisul*, în românește de George Coșbuc, comentariu de Alexandru Balaci, București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- DANTE-BOERIU 1965 = Dante, *Divina Comedie*, în românește de Eta Boeriu, note și comentarii de Alexandru Dușu și Titus Pîrvulescu, București: Editura pentru Literatură Universală.
- VULGATA 1929 = *Bibliorum Sacrorum, Iuxta Vulgata Clementinam*, Nova Editio, curavit Aloisius Grammatica, Typis polyglottis Vaticanis, Vatican, 1929.

BIBLIA 2006 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zoli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli Editore, 1980.

OLD = *Oxford Latin Dictionary*, P. G. W. Glare (ed.), Oxford University Press, 1968-1982.